

Αποτυπώσεις του τόπου στην παλαιότερη λογοτεχνία

8^η ενότητα: Τόποι-σκηνικά στην Κρητική Λογοτεχνία (β' μέρος: Το αστικό τοπίο του Χάνδακα στις κωμωδίες)

9^η ενότητα: Η προσωποποίηση/προσωποποίηση της πόλης

Αναστασία Μαρκομιχελάκη

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Φιλολογίας

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

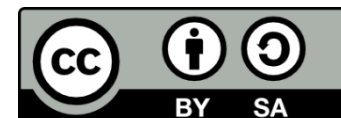

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

**8^η ενότητα: Τόποι-σκηνικά στην Κρητική
Λογοτεχνία (β' μέρος: Το αστικό τοπίο του
Χάνδακα στις κωμωδίες)**

**9^η ενότητα: Η προσωποποίηση /
προσωποποιία της πόλης**

Μάθημα 9^ο: Ενότητα 8^η (β' μέρος) & Ενότητα 9^η

Περιεχόμενα μαθήματος

8^η Ενότητα (β' μέρος) & 9^η Ενότητα.

1. Τόποι και τοπία ως σκηνικά στο θέατρο. Ειδικότερα η πόλη του Χάνδακα όπως απεικονίζεται και λειτουργεί ως σκηνικό της δράσης στις τρεις σωζόμενες κωμωδίες του Κρητικού Θεάτρου.
2. Εισαγωγικά στοιχεία για τις κωμωδίες.
3. Τα τοπωνύμια του Χάνδακα που επιστρατεύονται για να υπηρετήσουν την αληθοφάνεια των κωμωδιών.
4. Το ρητορικό σχήμα της προσωποποίησης-προσωποποίησης και η αξιοποίησή του από τους ποιητές της Κρητικής Λογοτεχνίας.

Λέξεις-κλειδιά μαθήματος

8^η ενότητα (β' μέρος) & 9^η ενότητα

1. αληθοφάνεια
2. στερεότυποι χαρακτήρες
3. Χάνδακας
4. τοπόσημα
5. δυστοπίες
6. προσωποποίηση / προσωποποιία
7. ρητορικές ερωτήσεις
8. άστοχα ερωτήματα
9. μονόλογοι

Σκοποί ενότητας 8^{ης} & 9^{ης}

8^η ενότητα (β' μέρος) & 9^η ενότητα

- Να γνωρίσουν οι φοιτητές το είδος της λόγιας αναγεννησιακής κωμωδίας όπως καλλιεργήθηκε στην Κρήτη (στερεότυπες υποθέσεις και χαρακτήρες, αληθοφάνεια).
- Να κατανοήσουν τη διαφορά ενός αυτόγραφου από ένα μεταγενέστερο αντίγραφο χειρόγραφο ως προς τις αλλοιώσεις που μπορεί να υφίσταται το κείμενο.
- Να εξοικειωθούν με το ρητορικό σχήμα της προσωποποίησης (και τη διάκρισή του από την προσωποποιία) και τους τρόπους με τους οποίους εμπλουτίζει εκφραστικά τα έργα της Κρητικής Λογοτεχνίας.

8^η Ενότητα

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες

Εικόνα 1. Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης.

Αποτυπώσεις του τόπου στην παλαιότερη λογοτεχνία

Τμήμα Φιλολογίας

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες

- Ο Χάνδακας ήταν η πρωτεύουσα του Βασιλείου της Κρήτης στα χρόνια της βενετοκρατίας (13^{ος}-17^{ος} αι.).
- Οι σωζόμενες κρητικές κωμωδίες (σε χρονολογική σειρά):
  1. *Κατζούρμπος* ή *Κατσούρμπος* (ή *Κατζάραπος*) του Γ. Χορτάτση
  2. *Στάθης*, ανωνύμου
  3. *Φορτουνάτος* του Μαρκαντώνιου Φόσκολου
- Η περίπου κοινή υπόθεσή τους περιλαμβάνει ένα χαμένο παιδί (αγόρι ή κορίτσι) που μέχρι να τελειώσει το έργο (σε χρονικό διάστημα μίας ημέρας) βρίσκει τους πραγματικούς του γονείς και παντρεύεται, ενώ αντιμετώπιζε πολλά προβλήματα με τον έρωτά του.

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Γεώργιος Χορτάτσης, Κατζούρμπος

- Το γεγονός ότι το έργο σώζεται σε ένα μόνο επτανησιακό χειρόγραφο αποτελεί πρόβλημα για το υπό συζήτηση θέμα, επειδή μπορεί να έχουν αφαιρεθεί πολλά τοπόσημα του Χάνδακα.
- Η αληθοφάνεια της πλοκής στην αναγεννησιακή κωμωδία απαιτούσε να διαδραματίζονται τα έργα σε μία υπαρκτή πόλη της σύγχρονης εποχής.
- Οι χαρακτήρες του αναγεννησιακού κωμικού θεάτρου ήταν στερεότυποι: ερωτευμένο ζευγάρι, αστοί γονείς, κωμικοί χαρακτήρες (δάσκαλος, υπηρέτες, δειλός στρατιωτικός, πόρνες, ρουφιάνες, μαστροποί).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Γεώργιος Χορτάτσης, Κατζούρμπος

Κομωδία ρυθμολογία τν Κατζούρμπου.

Εικόνα 2. Κατζούρμπος. Από την παράσταση της Εταιρίας Θεάτρου Κρήτης (1980).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Γεώργιος Χορτάτσης, Κατζούρμπος

Εικόνα 3. «Ραφιγουράρεται χώρα με πόρτες και στενά. Παραθύρι της Πουλισένας»
(φράση από το επτανησιακό χειρόγραφο του Κατζούρμπου).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Γεώργιος Χορτάτσης, Κατζούρμπος

- Το σκηνικό της αναγεννησιακής κωμωδίας απεικονίζει στενά ή μια πλατεία πόλης.
- Η δράση της κωμωδίας λαμβάνει χώρα σε ένα αόριστο στενό της πόλης, ανάμεσα στο σπίτι του Αρμένη και αυτό της Πουλισένας.
- Όλες οι υπόλοιπες αναφορές σε συγκεκριμένες περιοχές έχουν στόχο να βοηθήσουν στην αληθοφάνεια και στην τήρηση της σύμβασης οι κωμωδίες να τοποθετούνται σε υπαρκτές, σύγχρονες πόλεις.

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Γεώργιος Χορτάτσης, Κατζούρμπος

Πηγή:
Γεώργιος
Χορτάτσης,
Κατζούρμπος,
κριτική
έκδοση Λίνος
Πολίτης,
Εταιρία
Κρητικών
Ιστορικών
Μελετών,
Ηράκλειο
1964.

Τοπωνύμια του Χάνδακα που επιβιώνουν στο επτανησιακό χειρόγραφο του Κατζούρμπου:

Ο κόλπος του Δερματά (με βυρσοδεψεία)

Ας πάμε ώς το Δερματά την Αρκολιά να βρούμε,
το πράμα όλο σαν περνά σήμερα να τση πούμε.

(Α149-150)

και ο Μούστρουχος στο ίδιο μέρος αναζητά προμήθειες για το σπίτι του αφέντη του:

Όλη τη χώρα εγύρεψα, στη μια μεριά κι εις άλλη,
στην Οβριακή, στο Δερματά, με κούραση μεγάλη,
και δυο περιστερόπουλα δεν ηύρα ν' αγοράσω,
ουδέ γουρούνι, ουδέ λαγό, και στέκω να χτικιάσω.

(Γ 519-522)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Γεώργιος Χορτάτσης, *Κατζούρμπος*

Εικόνα 4 . Ο κόλπος του Κερατά και η εβραϊκή συνοικία (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Γεώργιος Χορτάτσης, Κατζούρμπος

Πηγή:
Γεώργιος
Χορτάτσης,
Κατζούρμπος,
κριτική
έκδοση Λίνος
Πολίτης,
Εταιρία
Κρητικών
Ιστορικών
Μελετών,
Ηράκλειο
1964.

Τοπωνύμια του Χάνδακα που επιβιώνουν στο επτανησιακό χειρόγραφο του Κατζούρμπου:

Ο μπράβος Κουστουλιέρης απειλεί την Πουλισένα ότι θα την κλοτσήσει τόσο δυνατά, που θα φτάσει στη νησίδα **Ντία**:

Ω Πουλισένα πολτική, κατέβα να σε σφάξω,
γή να σου δώσω μια κλοτσιά στη Ντία να σε πετάξω.

(Δ 275-6)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Γεώργιος Χορτάτσης, Κατζούρμπος

Εικόνα 5. Η Ντία – προέκταση της πόλης.

Αποτυπώσεις του τόπου στην παλαιότερη λογοτεχνία

Τμήμα Φιλολογίας

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Γεώργιος Χορτάτσης, Κατζούρμπος

Πηγή:
Γεώργιος
Χορτάτσης,
Κατζούρμπος,
κριτική
έκδοση Λίνος
Πολίτης,
Εταιρία
Κρητικών
Ιστορικών
Μελετών,
Ηράκλειο
1964.

Τοπωνύμια του Χάνδακα που επιβιώνουν στο επτανησιακό χειρόγραφο του Κατζούρμπου:

ή θα σκοτώσει τον Δούκα μέσα στο ίδιο του το **μέγαρο**:
Θες μέσα στο παλάτι του το Δούκα να σκοτώσω; (Γ 453)

Χάνδακας, η πόλη με τις 135 **εκκλησίες**.

Βοήθεια δώσε σήμερα, Πανωσπηλιώτισσά μου,
να βρη η φτωχή τα ρούχα της, και να σε λειτουργήσω...
(Δ 404)

Φανέρωσέ τη, αγιά Σοφιά, και σεις τρεις Μάρτυροί μου... [= κι εσύ, Τριμάρτυρή μου...]

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Στάθης, ανωνύμου

Εικόνα 6. «Το Κάστρον της νήσου Κρήτης» (Γεώργιος Κλόντζας).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Στάθης, ανωνύμου

- Και η κωμωδία αυτή σώζεται σε ένα μόνο επτανησιακό χειρόγραφο, που όμως έχει υποστεί πάρα πολλές αλλοιώσεις και χάσματα, ώστε να μην βγαίνει νόημα στην υπόθεση.
- Το χειρόγραφο δεν περιλαμβάνει ένδειξη για τον τόπο όπου διαδραματίζεται η υπόθεση, όπως έχει το χειρόγραφο του *Φορτουνάτου*.

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Στάθης, ανωνύμου

Εικόνα 7. Λεπτομέρεια από τον χάρτη του V. M. Coronelli, Σχέδιον του πλήρως οργανωμένου φρουρίου και της πόλεως του Χάνδακος.

Αποτυπώσεις του τόπου στην παλαιότερη λογοτεχνία

Τμήμα Φιλολογίας

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Γεώργιος Χορτάτσης, Κατζούρμπος

Εικόνα 8. Η πόλη του Χάνδακα με τις 135 εκκλησίες (μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Αποτυπώσεις του τόπου στην παλαιότερη λογοτεχνία

Τμήμα Φιλολογίας

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Στάθης, ανωνύμου

Πηγή: Στάθης, κρητική κωμωδία, κριτ. έκδ. Lidia Martini, Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη 3, Θεσσαλονίκη 1976.

Η μόνη μας σαφής πληροφορία είναι η αναφορά στην **Ντία**:

...κι εκεί σιμά όντας ήμαστε αντίπερα στη Ντία,
Μαλτέζικα μάς είδασι κι οπίσω επήρασί μας... (A 260-261)

που μας βοηθά να ταυτίσουμε το **Κάστρο** που αναφέρεται δύο φορές, με την πρωτεύουσα της Κρήτης:

...τις ξεύρει αν είναι ζωντανός και λάχη απού τη χέρα
τω Μπαρμπαρέσω να 'ρθη εδώ στο Κάστρο μian ημέρα; (A 247)

Το θες μ' ορίσει κάνω το, μόνο κιανείς μη σφάλη,
τουνού τα σάλια αληθινά στο Κάστρο μη μας βάλη. (B 69-70)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Στάθης, ανωνύμου

Πηγή: Στάθης, κρητική κωμωδία, κριτ. έκδ. Lidia Martini, Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη 3, Θεσσαλονίκη 1976.

Επικουρικά, έρχονται να το επιβεβαιώσουν αυτό οι αναφορές στον Δούκα και στους Σανιτάδες, την πολιτική δηλαδή και την υγειονομική αρχή της πόλης αντίστοιχα. Όταν ο Μπράβος παινεύεται για ένα κατόρθωμα μεγάλο που έκανε μέσα στο παλάτι, απεικονίζεται η λειτουργία του διώροφου παλατιού και ως δικαστικού μεγάρου:

...τες σκάλες ενεβαίνασι κλιέντοι κι αβοκάτοι
κι αθρώπους ήταν η αυλή κάτω κοντογεμάτη,
και τα σπαθιά σαν είδασι πλακώνει γεις τον άλλο
να φύγουσι περίκολο τέτοιας λογής μεγάλο·
γραφές, προτσέσα, σούπλικες ερίξασι στο φύγι·
λόγιασε τέτοια αναμιγή, Πετρούτσο, αν ήτο ελίγη! (Γ 49-54)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Στάθης, ανωνύμου

Εικόνα 9. Το δουκικό παλάτι (μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Στάθης, ανωνύμου

Πηγή: Στάθης, κρητική κωμωδία, κριτ. έκδ. Lidia Martini, Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη 3, Θεσσαλονίκη 1976.

Πράγματι, το γεγονός ότι «πελάτες και δικηγόροι» ανέβαιναν σκάλα επιβεβαιώνει αυτό που γνωρίζουμε από άλλες ιστορικές πηγές, ότι η «sala auditoria» του παλατιού, όπου διεξάγονταν και οι δίκες, βρισκόταν στον όροφο και όχι στο ισόγειο. Εκτός, όμως, από τη δικαστική δραστηριότητα που περιγράφεται εδώ και που ο Μπράβος με τα καμώματά του την έκανε άνω-κάτω, σε σημείο που ο Δούκας από τα πολλά γέλια να μην μπορεί να δικάσει:

Μέρες ο Δούκας έκαμε οκτώ σωστές να κρίνη, γιατί εξεμασελίστηκε τόσα πολλά οπού εγέλα και κρίσιμο δεν έδιδε, πονώντας στη μασέλα.

Κι όξω από τούτο, τες γραφές οι αβοκάτοι εχάσα και μόνο να τες βγάλουσιν ημέρες επεράσα (Γ 56-60)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Στάθης, ανωνύμου

Πηγή: Στάθης, κρητική κωμωδία, κριτ. έκδ. Lidia Martini, Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη 3, Θεσσαλονίκη 1976.

Η δραστηριότητα του λιμανιού του Χάνδακα:

Γρίκα μου, Αρέτα· αποταχιάς εις τη λοτζέτα εβγήκα και προς τα μέρη του γιαλού τα μάτια μου εστραφήκα, κι είδα ένα ξύλο κι ήρχεντο με τ' άρμενα γεμάτο στο πόρτο, και βενέτικο να 'ναι εσουσούμιασά το. [...]
Για τούτο πήγαινε κι εσύ λοιπόν στο πόρτο κάτω, και σ' ανιμένω ογλήγορα να φέρης το μαντάτο.
(B 323-326, 333-334)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Στάθης, ανωνύμου

Εικόνα 10. Το «πόρτο» (μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Στάθης, ανωνύμου

Πηγή: Στάθης, κρητική κωμωδία, κριτ. έκδ. Lidia Martini, Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη 3, Θεσσαλονίκη 1976.

Μάλιστα ο Γαβρήλης τοποθετεί την άφιξή του σε ένα πολύ ρεαλιστικό πλαίσιο, καθώς, όταν φτάνει στη σκηνή, δεν παραλείπει να περιγράψει τη διαδικασία της «ελευθεροκοινωνίας» στην οποία υποβλήθηκε το καράβι του φτάνοντας στο λιμάνι:

Οι Σανιτάδες ήσαν κει, κι απείς επήρα γλώσσα
σε λίγο τότες παρευθύς την πράτικα μας δώσα. (Γ 81-82)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Πηγή: Μάρκος Αντώνιος Φώσκολος, *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση Alfred Vincent, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1980 .

Και εδώ υπάρχει η γνωστή μας **Ντία**. Απειλεί ο Τζαβάρλας:

Με ένα ροβέρσο μοναχάς θα δης την κεφαλήν των να ξεχωρίση απ' το λαιμό, κι απόκεις το κορμίν των με τσι γλοτσές θε να πετώ στη Ντίαν αποπίσω... (Δ 149-151)

όπου θέλει να πετάξει αργότερα και τον δάσκαλο:

...Στο δαίμονα το γέρο

πήγαινε, και ντισκόρσα εγώ δε θέλω με αφορμάρους, γή πέμπω σε να πας κι εσύ στη Ντία με τσι φράρους. (Δ 234-236)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 11. Η Τύχη από τον Πρόλογο του *Φορτουνάτου* (μεταγενέστερο σχεδιάσμα Επτανήσιου καλλιτέχνη πάνω στο χειρόγραφο του ποιητή).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 12. Φορτουνάτος. Φωτογραφία από παράσταση της Θεατρικής Ομάδας Καθηγητών Νομού Ηρακλείου (2010-11).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Πηγή: Μάρκος Αντώνιος Φώσκολος, *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση Alfred Vincent, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1980 .

Αναφέρεται επίσης και η ήδη γνωστή μας **Εβραϊκή συνοικία**:
... αφού το σπίτι τζη λείπει την ώρα τούτη
η μάνα τση στην Οβρακή, και εις άδεια ευρίσκω σού τη. (Γ 431-432)

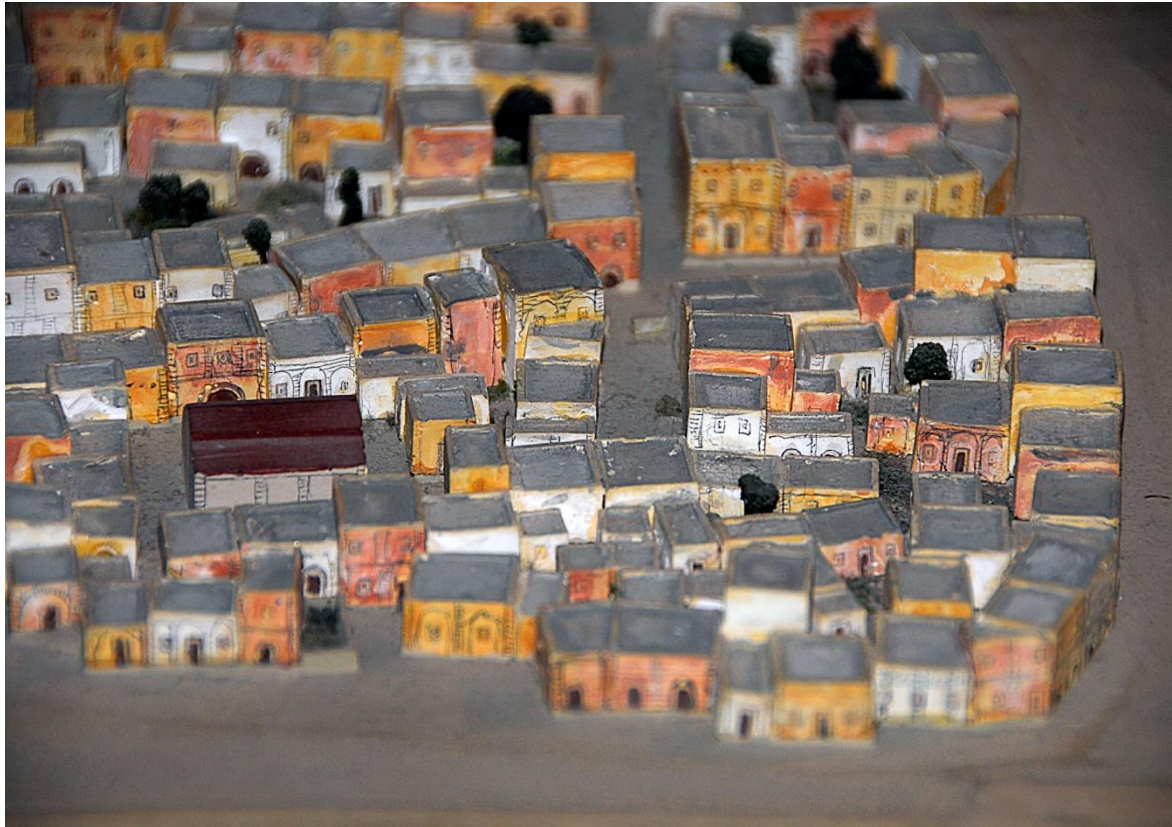
...η μάνα μου μη λάχη να προβάλη
και δη πως είμαι όξω εδεπά, να με μαλώση πάλι.
Στην Οβρακήν εδιάβηκε, και όπου και αν είσαι μπαίνει·
κι αφήνω σου πολλή ζωή, ψυχή μου αγαπημένη. (Γ 505-508)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: *Φορτουνάτος* του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Πηγή: Μάρκος
Αντώνιος
Φώσκολος,
Φορτουνάτος,
κριτική
έκδοση Alfred
Vincent,
Εταιρία
Κρητικών
Ιστορικών
Μελετών,
Ηράκλειο
1980 .

Αναφέρεται επίσης και η ήδη γνωστή μας **Εβραϊκή συνοικία**:

... να κάμω πάλι απού 'χα
    άλλη δουλειά στην Οβρακή, να βρω κανεβατσέτα
[μεταξωτό ύφασμα]
    να κάμω μια, απού λείπομαι, τση κοπελιάς καρπέτα [είδος
μεσοφοριού]. (Ε6-8)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 13. Η εβραϊκή συνοικία στον κόλπο του Δερματά (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Πηγή: Μάρκος Αντώνιος Φώσκολος, *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση Alfred Vincent, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1980 .

καθώς και ο **κόλπος - λιμανάκι του Δερματά** με την ομώνυμη συνοικία:
Κι εμένα πάλι μού 'πασι, καθώς είχα γρικήσει, το πως ετούτη η κοπελιά ήθελεν αγαπήσει του κυρ Γιαννούτσο τον υγιό, το μισέρ Φουρτουνάτο, αφού σιμά στο Δερματά στέκει, σσι μύλους κάτω. (B 307-310)

...Ξεύρεις το Φουρτουνάτο, του κυρ Γιαννούτσο τον υγιό, που στέκουσινε κάτω σσι μύλους προς το Δερματά;

Άμε λοιπό. Στο Δερματά σσι μύλους αποπίσω στέκει. Κι ας έρθη ογλήγορα, γιατί θα τση μιλήσω. (A 314)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 14. Ο κόλπος του Δερματά (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Πηγή: Μάρκος Αντώνιος Φώσκολος, *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση Alfred Vincent, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1980 .

Οι γειτονιές συνήθως ορίζονται από μια εκκλησία:

Γνωρίζεις, κρίνω, την Πετρού, τση Μιχελιάς τη μάνα, απού στον Παντοκράτορα στέκει, στην Άγιαν Άννα;

Γρίκησε τώρα το λοιπόν, και άσ' τα τα σάλια αυτάνα.

Γνωρίζεις την κερα-Μηλιά, τη χήρα του Φουντάνα, απού 'ναι προς τη γειτονιά τού Σα Σαλιβαδόρο, απάνω καθώς πηαίνομε εις του Γουβερναδόρο, ανάντια μέσα στο στενό εις το Κερατοχώρι; (A 139-143)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 15. Η πύλη του Παντοκράτορα αναστηλωμένη σήμερα.

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 16. Μια γειτονιά (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 17. Ο ναός του Σωτήρος (Σα Σαλιβαδόρος - μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 18. Ο Ναός του Σωτήρος ή του Αγίου Σαλβαδόρου (Βαλιδέ Τζαμί).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Πηγή: Μάρκος Αντώνιος Φώσκολος, *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση Alfred Vincent, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1980 .

Άλλα τοπόσημα:

Γνωρίζεις την κερα-Μηλιά τη χήραν, αφού στέκει
απάνω προς το **Ξώπορτο**, στου Χαφτανά παρέκει; (B 175-176)

Το «**φόρο**», η αγορά του Χάνδακα, όπως αναφέρεται και στις τρεις κωμωδίες:

Θες μέσα στο **παλάτι** του το Δούκα να σκοτώσω;

Θέλεις τετάρτια σολδαδών το φόρο να γεμώσω; (Κατζ. Γ 453-454)

Πήγαινε εσύ, κι αποδεκεί ποτέ μην πάρης ζάλο,
και μόνιος μου ογιά δουλειά στο φόρο θα προβάλω. (Στάθης Γ 63-64)

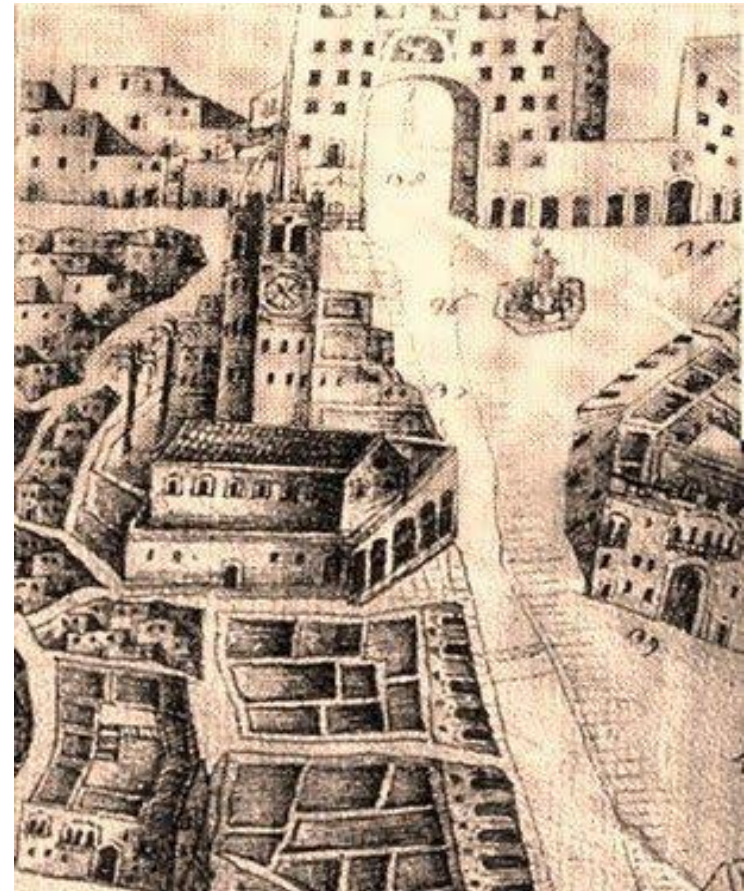
Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 19. Το ξέμπορτο (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 20 & 21. Το δουκικό παλάτι, η πύλη Βολτόνε και η κρήνη με τον «Τζιγάντε» (άγαλμα του Ποσειδώνα)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Πηγή: Μάρκος Αντώνιος Φώσκολος, *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση Alfred Vincent, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1980 .

Άλλα τοπόσημα:

Ύς τούτο το σπίτι ήμεστα την ώρα οπού έστειλέ με να 'ρθω να δω για λόγου της, και πάλι ορδίνιασέ με, ανέν και δεν τον εύρω εδώ, στο **φόρο** να γυρίσω. (Στάθης Γ 85-87)

Σήμερο θε να πα γευτώ εις του Γοβερβαδόρο.

Κρίνω να με γυρεύγουσι οι αθρώποι του στο **φόρο**. (Φορτ. Β 95-96)

Ταχτέρου όντε μ' έπεψες, κερά, να πάω στο **φόρο** για το μπλαγκέτο, πηαίνοντας στο **σπλετσεριό** του Μόρο, την είδα μέσα στο στενό... (Φορτ. Ε 11-13)

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Εικόνα 22. Ο μέσα και ο έξω «φόρος»: Οι δυστοπίες της φούρκας και της μπερλίνας (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Πηγή: Μάρκος Αντώνιος Φώσκολος, *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση Alfred Vincent, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1980 .

Δυστοπίες του Χάνδακα:

ΜΠΕΡΝΑΜΠΟΥΤΣΟΣ: Θα παντρευτής; Να σόβρω εγώ μια απού κατέχω χήρα πολλά καλή για λόγου σου;

ΜΠΟΖΙΚΗΣ: Μεγάλη καλομοίρα

Θε να 'ναι απού με πάρη εμέ, γιατί χοντρά μπουκούνια

θα τη μπουκώνω· καθαργά θα τρώγη σαλιτισούνια, μπουλντούνια και λουκάνικα. Μα πε μου, στο Θεό σου, ποιά 'ν' κείνη, Μπερναμπούτσο μου, για το καλύτερό σου;

ΜΠΕΡ: Γνωρίζεις τη πολλά καλά, και από 'δεκεί σιμά τση συχνιά περνάς καθημερνό και απού τη γειτονιά τζη.

ΜΠΟΖ: Πού στέκει, και το σπίτι τζη σε ποια μερά τση χώρας βρίσκεται;

Η πόλη του Χάνδακα στις κρητικές κωμωδίες: Φορτουνάτος του Μαρκαντώνιου Φόσκολου

Πηγή: Μάρκος Αντώνιος Φώσκολος, *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση Alfred Vincent, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1980 .

Δυστοπίες του Χάνδακα:

ΜΠΕΡ: Στα λαδοπουλειά, στο σπλετσερειό τση Μόρας ανάντια, προς τη δυσική μεριά δουμί παρέκει, στη μέση δίχως συντροφιά, μα μοχαχή τση στέκει.

ΜΠΟΖ: Δε ντιβινάρω πού μου λες. Μα σε σολντιά πώς πάμε; Γρικάς να βρούμενε καλά δυο μήνες κιας να φάμε;

ΜΠΕΡ: Σε τούτο μην εγνοιάζεσαι, και απού την πάρη αυτήνη χρεία δεν έχει πλιο κιαμιά να τρώγη ουδέ να πίνη.

Το στρώμα τζη είν' πολλά ψηλό, μεγάλο απάνω στ' άλλα, κι είναι σου χρεία, όντε θ' ανεβής, να πάης με τη σκάλα.

ΜΠΟΖ: Ω, πάρε μού σε, διάολε, ναι, με τσι προξενιές σου!

Εσένα πρέπει, γάιδαρε, να πας για τσι κλεψές σου

εκεί να σε κρεμάσουσι, μπουτζούρακα, ρουφιάνο –

καθώς λογιάζω γλήγορα να πας, στην ψη μου απάνω.

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

9^η Ενότητα

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης

- Ρητορικό σχήμα με μακρά ιστορία, που ήδη στην αρχαιότητα είχε χρησιμοποιηθεί και για το ζωντάνεμα ολόκληρων γεωγραφικών ενοτήτων (όπως οι πόλεις).
- Η διάκριση προσωποποίησης – προσωποποιίας: Η πρώτη δίνει ανθρώπινες ιδιότητες σε ένα άψυχο ή σε μη έλλογο έμψυχο ή μια ιδέα, ενώ η δεύτερη του δίνει επιπλέον λόγο και το κάνει να δρα σαν ένας ήρωας λογοτεχνικού έργου.

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης

Εικόνα 23. Αλληγορική απεικόνιση της Βενετίας (αριστερά, η γυναικεία μορφή με την κορώνα), μπροστά στην οποία γονατίζει ο δόγης Giovanni Bembo (1615).

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: α)σε μεταβυζαντινούς θρήνους πόλεων

Πηγή:
Γεώργιος
Ζώρας,
Βυζαντινή
ποιήσις,
Εκδόσεις
Ζαχαρόπουλος,
Αθήνα 1956
(Βασιική
Βιβλιοθήκη, 1),
σ. 222.

➤ *Θρήνος των Αθηνών* (1456;)

«Ω δένδρη μου πανώραιο, και τίς να σας αρδεύση;
τίς να ραβδίση τον καρπόν ωραίον τον δικόν σας;
τίς να ποιή τον έλαιον, την αρτυσίαν του κόσμου,
την λυχνοψίαν του φωτός, την φωταυγίαν του σκότους;
Ω παραδείσια μου τερπνά, και τίς να σας γεργεύη;
άρουραί μου εξάκουσαι, και τίς να σας τρυγήση;
η γης μου η πολύσπορος, τίς να σε κατασπέρνη; ...»

[να σας αρδεύση: να σας ποτίσει· αρτυσία: καρύκευμα· λυχνοψία:
φωταψία· παραδείσια (τα): κήποι· γεργεύω (=γεωργεύω): καλλιεργώ·
άρουραι: σταφύλια άγουρα;]

.

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: α)σε μεταβυζαντινούς θρήνους πόλεων

Πηγή: Ανακάλημα
της
Κωνσταντινόπολης,
επιμ. Εμμ. Κριαράς
– Επίμεντρο Γ.
Κεχαγιόγλου,
Ινστιτούτο
Νεοελληνικών
Σπουδών,
Θεσσαλονίκη 2012,
σ. 116.

➤ *Θρήνος της Κωνσταντινουπόλεως*

Και άκουσε την Επτάλοφον, θρηνώντα επιλογήθη:
«Λήθεια με λέγεις, Βενετιά, και δίκαια με ονειδίζεις,
αμ' αφικρού με να σε πω, ρώτα με να σε λέγω.
Εγώ χίλιων χρονών ειμαι και πλεον από τους χίλιους,
Εμέν, αφόν με έκτισεν ο Μέγας Κωνσταντίνος,
εποίκην επιτρόπισσαν Κυράν την Οδηγήτρια,
να με τηρά εις τά πονώ, να με θωρεί εις τά πάσχω· ...»

[*αφικρού: άκου· αφόν: από τότε που· επιτρόπισσα: προστάτισσα*]

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Εικόνα 24. Τμήμα της απεικόνισης της Candia από τον Erhard Rewich, σύγχρονο του Μανόλη Σκλάβου.

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης:

β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μανόλης Σκλάβος, *Της Κρήτης ο χαλασμός (Η Συμφορά της Κρήτης)*, επιμ. Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2014.

➤ Μανόλης Σκλάβος, *Της Κρήτης ο χαλασμός* (1508)

Διάλογος του ποιητικού υποκειμένου με την πατρίδα του, στο μέσον του έργου:

«Ω Κρήτης, τίς να σ' το 'χεν πει εδέτις να χαλάσεις
και τα παλάτια τα ψηλά με μια ροπή να χάσεις;
Ω Κρήτης, τρέμω να το πω εκείνο που τυχαίνει,
το κάλλος που 'χες π'όναι το κι είσ' έτσι χαλασμένη;
Και τίς τον εξεστόλισε τον στολισμόν σου, Κρήτη,
και δεν απόμεινεν γερό έξω και μέσα σπίτι;

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μανόλης Σκλάβος, *Της Κρήτης ο χαλασμός (Η Συμφορά της Κρήτης)*, επιμ. Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2014.

➤ Μανόλης Σκλάβος, *Της Κρήτης ο χαλασμός* (1508)

Διάλογος του ποιητικού υποκειμένου με την πατρίδα του, στο μέσον του έργου:

Μη να σου δώσαν πόλεμον με την μπουμπάρδα οι Τούρκοι,
ή μ' άλλον άρμα σ' έριξαν στην γην οι Μαμαλούκοι;
Μη να 'λθε ο Ούγγρος με σπαθί και ο Βλάχος με κοντάρι
και τα τειχιά σου εχάλασεν κι έχασες το καμάρι;» (169–78)

[εδέτις: έτσι· με μια ροπή: με μια κίνηση· τυχαίνει: πρέπει· μπουμπάρδα: πυροβόλο όπλο, κανόνι]

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Εικόνα 25. Αλληγορική απεικόνιση της Κρήτης. Λεπτομέρεια από τον χάρτη της Κρήτης του Olfert Dapper (1688).

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης:

β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μανόλης Σκλάβος, *Της Κρήτης ο χαλασμός (Η Συμφορά της Κρήτης)*, επιμ. Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2014.

Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

Η πόλη απαντά στα «άστοχα ερωτήματα» του ποιητή:

Η Κρήτη αποκρίνεται με ταπεινόν το σχήμα,

λέγει: «Μη με ονειδίζετε, κι έχετε μέγα κρίμα!

Δεν μ' έριξεν εμέν σπαθί ουδέ μπουμπάρδα Τούρκου,
ουδέ του Ούγγρου τ' άρματα, ουδέ του Μαμαλούκου·
τα τέκνα μου με εχάλασαν από την βλαστημιά τους
κι εχάλασαν τα σπίτια μου, οπού 'σαν γονικά τους». (179–84)

[*με ταπεινόν το σχήμα*: με τρόπο ταπεινό· *μη με ονειδίζετε*: μη με κοροϊδεύετε]

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης

Εικόνα 26. Το Ρέθυμνο της Ενετοκρατίας (1620).

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Εικόνα 27. Città di Candia (1625). Η πόλη, προσωποποιημένη, κρατά σπαθί, τον ναό του Αγίου Μάρκου και το όνομά της.

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης:

β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

Στο έργο αυτό η προσωποποιία πόλης δεσπόζει. Ειδικά ο Χάνδακας εκφωνεί το ένα ενδέκατο των στίχων του τεράστιου αυτού έργου, παρόλο που ο ποιητής ο ίδιος δεν έζησε τα γεγονότα της εικοσάχρονης πολιορκίας και της άλωσης της πόλης.

1. Ρέθυμνο

Ο Μπουνιαλής είχε, αντίθετα, ζήσει την πολιορκία και την άλωση της ιδιαίτερης πατρίδας του. Έτσι, το ποιητικό υποκείμενο διαλέγεται με την ιδιαίτερη πατρίδα του:

Στο Ρέθεμνος οπού 'μουνε μού φάνηκε πως είδα
γυναίκα ωσά να 'τονε η ίδια μας πατρίδα.

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης:

β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

1. Ρέθυμνο

Και τουφεκιές ασκόλαστες άκουα να λαλούσι [ασκόλαστες: χωρίς σταματημό]

απόξω οι Τούρκοι στα τειχιά, να τηνέ πολεμούσι·

και λουμπαρδιές από μακρά στο κάστρο να πετούσι, [λουμπαρδιές: κανονιές]

και σκάλες για να βάνουσιν απάνω ν' ανεβούσι.

Κ' εκείνη να σκοτώνεται και να μοιρολογάται... (178, 3-8)

Κ' εγώ σαν την εγνώρισα (κλαίοντας τούτα ελάλει),

σιμώνω και την ερωτώ γιατί είχε τόση ζάλη,

και ποια αφορμή την έκανε περίσσα και λυπάται

και κλαίει... (178, 22-25)

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

1. Ρέθυμνο

Πατρίδα μου, ίντά 'παθες εις τη ζωή μου μένα,
και στέκομαι για λόγου σου, Ρέθυμνος, πικραμένα;

Κι έκλαιγε κ' ελυπάτονε...

«Στην γη την τετραπέρατην ήμου μελετισμένη,
γιατί με πλήσιες αρετές ήμουνα στολισμένη

Κι απείτις εσκλαβώθηκα κ' οι Τούρκοι μ' επατήσα,

Σ' όλο τον κόσμο βλάστησαν τα δέντρη μου κι ανθήσα»

(180, 11-22)

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης:

β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

1. Ρέθυμνο

... για τα παιδιά [ενν. εδώ γενικά κατοίκους] που ζούσινε θα σε ξαναρωτήξω. (180, 25)

Τάχα να ζουν οι ιερείς όλοι που μ' αγαπούσα,
εκείνοι που μ' εστόλιζαν κι όλοι που μ' ετιμούσα; (181, 1-2)

Για τες γυναίκες σε ρωτώ τες μυριοτιμημένες,
πώς πάσι με τσ' Αγαρηνούς οπ' είναι σκλαβωμένες; (181, 5-6)

Και τα παιδιά π' αφήκασι οι μάνες κι αρνηθήκα,
τάχα τί να τα κάμανε οι Τούρκοι σαν τα βρήκα; (181, 11-12)

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης:

β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

2. Κάστρο - Χάνδακας

Η πόλη ως θρησκευόμενη γυναίκα:

Δέομαι με τα δάκρυα, Θεέ, απάκουσέ με,
Κι από τα τόσα βάσανα οπού 'χω λύτρωσέ με
εις τ' άδικο που μ' εύρηκε τόσους καιρούς και χρόνους
κ' έχω πληγές εις την καρδιά αμέτρητες και πόνους.
Κ' εσύ, ω υπερθαύμαστη κυρία Μαριάμ μου,
ξελύτρωσέ με τη φτωχή, Μεσοπαντίτισσά μου·
κι Άγιοι Δέκα Μάρτυρες, κι Άγιε Τίτε δικέ μου,
σμίξετ' εσείς οι έντεκα τώρα, βοηθήσετέ μου·

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

2. Κάστρο - Χάνδακας

Η πόλη ως θρησκευόμενη γυναίκα:

μη μούνε οι Αγαρηνοί να με καταπατήσου,
να βγάλουν τες εικόνες σας όλες να τες τσακίσου,
και να τες βάλουσι στη στια μέσα, για να τες κάψου,
κ' εμένα τα ματάκια μου για λόγου σας να κλάψου.

(498, 21 - 499, 6)

[στια: φωτιά]

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Εικόνα 28. Αγία Αικατερίνη και Άγιοι Δέκα (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Εικόνα 29. Άγιος Τίτος, Λότζια και Ρούγα Μαϊστρα (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Αποτυπώσεις του τόπου στην παλαιότερη λογοτεχνία

Τμήμα Φιλολογίας

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

2. Κάστρο - Χάνδακας

Αποστροφή του Χάνδακα στη Βενετία:

Στ' Ανάπλι, τη Μονοβασιά και τους Βυζαντιναίους,
κ' εις το Μορέα, ήσOUNE αφέντης στους Ρωμαίους·
τη Σαλονίκην όριζες, την Κύπρον εκυβέρνας,
κ' εις όλο τ' Αρτσιπέλαγος ήσOUN αφέντης ένας.

Μα τώρα τσ' έχου τσι φτωχούς οι Τούρκοι και κρατού τσι
τσι χώρες, τους Χριστιανούς, και πλήσια τυραννού τσι.

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

2. Κάστρο - Χάνδακας

Αποστροφή του Χάνδακα στη Βενετία:

Εκείνες δεν εκάμανε πόλεμο σαν εμένα,
και θε να κόψουν το λαό να μην αφήσουν ένα.
Γιαύτος σου λέω, Βενετιά, ποτέ να μη με δώσεις,
ούτε ποτέ μη μ' αρνηθείς, μα κράτει εμέ, να σώσεις
τη φήμην οπού σου 'χανε στον κόσμο και γροικάται,
κι Αγαρηνός σε σκιάζεται και πλήσια σε φοβάται. (391, 11-22)

[γροικάται: ακούγεται]

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης:

β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

2. Κάστρο - Χάνδακας

Όταν πια έχει εκκενωθεί, η πόλη περιγράφει την ψυχολογική και την εξωτερική της κατάσταση:

Τώρα γδυμένη με κρατού, σ' τσι ρούγες μου γυρίζω
και συντηρώ να δω Ρωμιό κι ουδένα δε γνωρίζω,
γιατί τον Τούρκο δε μπορώ να βλέπω, τον εχθρό μου,
και σφάζουσί μου την καρδιάν, όντα τους βλέπω ομπρός μου·
και δέρνομαι και δέομαι κι όλη παραπονούμαι,
και κλαίω, και τω γυναικώ των άξιω μου θυμούμαι. (564, 21–26)

[ρούγα: δρόμος· συντηρώ: παρατηρώ]

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Εικόνα 30. Ο χάρτης του Ελβετού στρατηγού Werdmüller, ο οποίος πήρε μέρος στην υπεράσπιση της πόλης στα 1667-1669.

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

2. Κάστρο - Χάνδακας

Λόγοι της πόλης διανθισμένοι με πολλά σχήματα λόγου:

Τη [1] θάλασσα πολλές βολές άνεμος την ταράσσει
με βρουχισμούς, με κύματα, κ' εις ώρα λίγη αλλάσσει·
κ' εγώ 'χω πλήσες λουμπαρδιές, καθημερινό πολέμους,
βροχή τσι μπάλες, σαϊτιές και θάνατο τσ' ανέμους.

Και η [2] φωτιά εισέ καιρούς, σε τόπους να κεντήσει,
ν' άφτει, να καίει, και νερό λίγο να τηνε σβήσει·

μα μια φωτιά στου λόγου μου έχω και τριγυρίζει,
και των Τουρκών τους λογισμούς τινάς δεν τους γυρίζει.

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

2. Κάστρο - Χάνδακας

Κι [3] αέρας με τα νέφαλα αστράφτου και βροντούσι,
μα τη βροχή σα ρίξουνε, λυούσινε και σκορπούσι·
κ' οι Χριστιανοί ανάπαυση δεν έχου νύκτα μέρα,
γιατί κρατούσι τ' άρματα αδυνατά στη χέρα. (355, 4–15)

[βρουχισμός: ο ήχος της άγριας θάλασσας· λουμπαρδιές:
κανονιοβολισμοί· να κεντήσει, ν' άφτει: να πάρει φωτιά, ν' ανάβει·
λυούσινε: λιώνουν]

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Εικόνα 31. «Το Κάστρο αποχαιρετά τους αφέντες» (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα).

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Εικόνα 32. Φωτογραφία τραβηγμένη στον κόλπο του Δερματά στις 8/1/15.

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης:

β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

2. Κάστρο - Χάνδακας

Σκορπά με κύματα [1] ο γιαλός τσ' αφρούς στο περιγιάλι, εξάφτ' η λάβρα [2] τση φωτιάς με δύναμη μεγάλη·

[3] μια πέτρα πέφτει από ψηλά με βάρος γεμισμένη και τρέχει στα βαθύτερα μέρη και κατεβαίνει·

[4] δυο εχθροί συναπαντούσινε κι ο εις τ' αλλού να δώσει γυρεύγει τέλος σπαθί, να τονε θανατώσει.

Σαν πολυαφρίσει κι [1] ο γιαλός κι ωσάν πολυφουσκώσει, σε μέρες πάλιν ησυχά τη μάχη του την τόση·

κι ωσάν ψηλώσει [2] τση φωτιάς η φλόγα τση η μεγάλη, και ξύλα να τση ρίξουνε, σβήνεται αγάλι αγάλι·

κ' η [3] πέτρα, ωσάν κατεβεί, στη γη έρχεται και σώνει κι ως εδεκεί το τρέξιμο γγίζοντας τσή τελειώνει·

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης: β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

2. Κάστρο - Χάνδακας

σαν απαντήξουν κ' οι [4] εχθροί και σμίγουσιν αντάμι, κι ενούς τ' αλλού να μην πορεί ποτέ κακό να κάμει, τότες τη μάχη παύτουνε, ή άλλος κανείς λαχαίνει και για να μηδέ φονευτούν, τρέχει, στη μέση μπαίνει.

Αμή του Τούρκου ο πολύς πόλεμος δε σκολάζει, αμή σα δράκος βλαβερός ράσσει και με σπαράζει. (527, 9–26)

[εξάφτει: ανάβει· σώννει: φτάνει· δε σκολάζει: δεν σταματάει, δεν παύει· ράσσει: ορμά]

Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης:

β. στην Κρητική Λογοτεχνία

Πηγή: Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος 1645-1669*, επιμ. Στυλιανός Αλεξίου – Μάρθα Αποσκίτη, Στιγμή, Αθήνα 1995.

➤ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, *Ο Κρητικός Πόλεμος* (έκδοση Αλεξίου – Αποσκίτη, ό.π.)

2. Κάστρο - Χάνδακας

Αποστροφή της πόλης προς τον προσωποποιημένο θάνατο (τον Χάρο). Ένα απόσπασμα που δείχνει τις οφειλές του Μπουνιαλή στο Κρητικό Θέατρο θυμίζοντας Χορτάτση:

Ω θάνατε αλύπητε, σταμάτησε κοντά σου,
στο αίμα οπού χύνεται και κλείσου στη φωλιά σου.
Ποτέ δεν εγανάκτησες στη μέση να γυρίζεις
με το δρεπάνι τ' άπονο πάντα να τους θερίζεις,
ζηλόφθονε, αδιάκριτε, αλύπητε, και πόσες
ζωές στο θάνατο κρατείς κι ακόμη θέλεις τόσες
ψυχές Τουρκώ, Χριστιανώ στον Άδη να σφαλίζεις,
αλλόφυλων, και λύπηση στο νου σου δε γνωρίζεις ... (526, 15-22)

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (1/2)

- Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:
- Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες
- Εικόνα 1: «Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης.». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).
- Εικόνα 2: «*Κατζούρμπος*. Από την παράσταση της Εταιρίας Θεάτρου Κρήτης (1980)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία από το πρόγραμμα θεατρικής παράστασης της Εταιρείας Θεάτρου Κρήτης, 1980). Copyright.
- Εικόνα 3: «Ραφιγουράρεται χώρα με πόρτες και στενά. Παραθύρι της Πουλισένας (φράση από το επτανησιακό χειρόγραφο του *Κατζούρμπου*)» (Oscar G. Brockett, *History of the Theatre*, 5^η έκδ., Allyn and Bacon, Inc, Boston – London – Sydney – Toronto 1987, σ. 181. Copyright.
- Εικόνα 4: «Ο κόλπος του Κερατά και η εβραϊκή συνοικία (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (1/2)

- Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:
- Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες
- Εικόνα 5: «Η Ντία – προέκταση της πόλης». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη).
- Εικόνα 6: «Το Κάστρον της νήσου Κρήτης» (Γεώργιος Κλόντζας)». Πηγή: http://perastekosme.blogspot.gr/2010/04/blog-post_2283.html. Copyright.
- Εικόνα 7: «Λεπτομέρεια από τον χάρτη του V. M. Coronelli, Σχέδιον του πλήρως οργανωμέυ φρουρίου και της πόλεως του Χάνδακος». Πηγή: V. M. Coronelli, Σχέδιον του πλήρως οργανωμέυ φρουρίου και της πόλεως του Χάνδακος, Κείμενα Μανόλης Μπορμπουδάκης, εκδ. Μικρός Ναυτίλος, Ηράκλειο 1989. Copyright.
- Εικόνα 8: «Η πόλη του Χάνδακα με τις 135 εκκλησίες (μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).
- Εικόνα 9: «Το Δουκικό παλάτι (μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (1/2)

- Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:
- Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες
- Εικόνα 10: «Το λιμάνι (μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).
- Εικόνα 11: «Η Τύχη από τον Πρόλογο του *Φορτουνάτου* (μεταγενέστερο σχεδιάσμα Επτανήσιου καλλιτέχνη πάνω στο χειρόγραφο του ποιητή)». Πηγή: Μάρκος Αντώνιος Φώσκολος, *Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση Alfred Vincent, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1980. Copyright.
- Εικόνα 12: «*Φορτουνάτος*. Φωτογραφία από την παράσταση της Θεατρικής Ομάδας Καθηγητών Νομού Ηρακλείου (2010-11)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας.
- Εικόνα 13: «Εικόνα 13. Η εβραϊκή συνοικία στον κόλπο του Δερματά (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (1/2)

- Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:
- Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες
- Εικόνα 14: «Ο κόλπος του Δερματά (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).
- Εικόνα 15: «Η πύλη του Παντοκράτορα, αναστηλωμένη σήμερα». Πηγή: www.heraklion.gr/press/press-releases-2010/28-07-10a.html. Copyright.
- Εικόνα 16: «Μια γειτονιά (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).
- Εικόνα 17: «Ο Ναός του Σωτήρος ή του Αγίου Σαλβαδόρου (Βαλιδέ Τζαμί)». Πηγή: <http://www.cretalive.gr/history/view/15-septembriou-1931-o-naos-tou-swthros-balide-tzami-stegazei-to-gumnas/106046>. Copyright.
- Εικόνα 18: «Ο Ναός του Σωτήρος ή του Αγίου Σαλβαδόρου (Βαλιδέ Τζαμί)». Πηγή: <http://www.cretalive.gr/history/view/15-septembriou-1931-o-naos-tou-swthros-balide-tzami-stegazei-to-gumnas/106046>. Copyright.

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (1/2)

- Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:
- Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες
- Εικόνα 19: «Το ξώπορτο (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).
- Εικόνα 20: «Το δουκικό παλάτι, η πύλη Βολτόνε και η κρήνη με τον «Τζιγάντε» (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).
- Εικόνα 21: «Λεπτομέρεια από χάρτη του Μανέα Κλόντζα)». Πηγή: http://perastekosme.blogspot.gr/2010/04/blog-post_2283.html.
Copyright.
- Εικόνα 22: «Ο μέσα και ο έξω «φόρος»: Οι δυστοπίες της φούρκας και της μπερλίνας (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (1/2)

- Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:
- Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες
- Εικόνα 23: «Αλληγορική απεικόνιση της Βενετίας (αριστερά, η γυναικεία μορφή με την κορώννα), μπροστά στην οποία γονατίζει ο δόγης Giovanni Bembo (1615)». Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Bembo#/media/File:Doge_giovanni_bembo_kneeling_hi.jpg. Copyright.
- Εικόνα 24: «Τμήμα της απεικόνισης της Candia από τον Erhard Rewich, σύγχρονο του Μανόλη Σκλάβου». Πηγή: *Candia / Creta / Κρήτη. Ο χώρος και ο χρόνος 16^{ος}-18^{ος} αι.*, Αρχείο Χαρτογραφία του ελληνικού χώρου και Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005, σ. 81. Copyright.
- Εικόνα 25. «Αλληγορική απεικόνιση της Κρήτης. Λεπτομέρεια από τον χάρτη της Κρήτης του Olfert Dappert (1688)». Πηγή: <http://bildsuche.digitale-sammlungen.de/?c=viewer&bandnummer=bsb00026644&pimage=00031&v=100&einzelsegmentsuche=&mehrsegmentsuche=&l=en>. Copyright.

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (1/2)

- Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:
- Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες
- Εικόνα 26: «Το Ρέθυμνο της Ενετοκρατίας (1620)». Πηγή: http://ret-anadromes.blogspot.gr/2012_02_01_archive.html. Copyright.
- Εικόνα 27: «Città di Candia (1625). Η πόλη, προσωποποιημένη, κρατά σπαθί, τον ναό του Αγίου Μάρκου και το όνομά της». Πηγή: *Candia / Creta / Κρήτη. Ο χώρος και ο χρόνος 16^{ος}-18^{ος} αι.*, Αρχείο Χαρτογραφία του ελληνικού χώρου και Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005, σ. 31. Copyright.
- Εικόνα 28: «Αγία Αικατερίνη και Άγιοι Δέκα (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).
- Εικόνα 29: «Άγιος Τίτος, Λότζια και Ρούγα Μαϊίστρα (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα)». Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (1/2)

- Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:
- Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες
- Εικόνα 30: «Ο χάρτης του Ελβετού στρατηγού Werdmüller, ο οποίος πήρε μέρος στην υπεράσπιση της πόλης στα 1667-1669». Πηγή: http://perastekosme.blogspot.gr/2010/04/blog-post_2283.html. Copyright.
- Εικόνα 31. «Το Κάστρο αποχαιρετά τους αφέντες» (Μακέτα βενετσιάνικου Χάνδακα). Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Χαράς Μαρκάκη από το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης).
- Εικόνα 32. Φωτογραφία τραβηγμένη στον κόλπο του Δερματά στις 8/1/15. Πηγή: Από το προσωπικό αρχείο της καθηγήτριας (Φωτογραφία της Ελένης Μπετεινάκη).

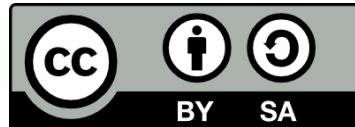
Σημείωμα Αναφοράς

- Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Αναστασία Μαρκομιχελάκη. «Αποτυπώσεις του τόπου στην παλαιότερη λογοτεχνία. Ενότητα 8^η : Τόποι-σκηνικά στην Κρητική Λογοτεχνία (β' μέρος: Το αστικό τοπίο του Χάνδακα στις κωμωδίες) & ενότητα 9^η: Η προσωποποίηση/προσωποποιία της πόλης». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://eclass.auth.gr/courses/OCRS363/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Παρόμοια Διανομή [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Ευθυμία Χ. Πέτκου
Θεσσαλονίκη, Χειμερινό Εξάμηνο 2014-15.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

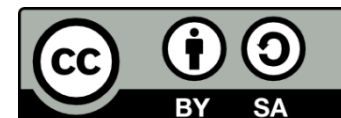

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

Σημειώματα

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

